

Karahanlı Dönemine Ait Kur'ân Tercümesinde (TİEM 73) “Yastık” Anlamında Kullanılan “Bahâlı” Kelimesi Üzerine

On “Bahalı” Being Used to Mean “Pillow” in the Kara-Khanid Era Translation of the Qur'an (TİEM 73)

Irmak KAÇAR¹

¹Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye

ORCID: I.K. 0000-0002-2890-1869

ÖZ

Türk dilinin tarihî metinlerinde karşımıza çıkan bazı kelimeler, bizlere o kelimenin geçmişte, bugün hiç kullanılmayan başka anlamlara da sahip oldukları hakkında fikir verirler. Bu metinler arasında Kur'ân tercümeleri özel bir yer tutar. Genellikle satır arası yapılan bu tercümeler Arapça kelimelerin Türkçe anlamlarını vermesi bakımından bize karşılaştırma ve anlamları rahatça fark edebilme imkânı sunar. Çünkü İslamiyet'i kabul eden Türklerin bu dinle gelen kavram ve terimleri nasıl algıladıkları ve anlamlandırdıkları bakımından bize veri sunan önemli eserlerdir. Bu bildiriye konu edineceğimiz “bahā, bahālı” ve “yastık” kelimeleri de bir Kur'ân tercümesinde bu kapsamda değerlendirilebilecek dikkat çekici bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in 88. Sûresi olan Gâşiye sûresinin 15. âyetinde geçen “نَمَارِقُ/nemāriq” kelimesi “yastıklar” anlamında; Kur'ân-ı Kerim'in 55. Sûresi olan Rahmân sûresinin 76. âyetinde geçen “عَبْقَرِيّ/‘abqari” kelimesi “yastık” anlamında olup ilk dönem Kur'ân tercümelerinden günümüze kadar hep “yastık” olarak tercüme edilmiştir. Ancak Karahanlı dönemine ait satır arası bir Kur'ân tercümesi olan ve Türk ve İslam Eserleri Müzesi numara 73'te (TİEM 73) korunan tercümede bahsi geçen ifadeler “yastık ve yastıklar” anlamında “bahālılar tizekmişlik” yani “dizilmiş bahālılar” ve “tayanmışlar yaşıl yaḥşî nehālar üze” yani “yeşil güzel yastıklara dayanmışlar” şeklinde tercüme edilmiştir. Buradaki “bahālılar”ın “yastıklar” anlamındaki “نَمَارِقُ/nemāriq” kelimesinin ve nehālar'ın ise yine “yastıklar” anlamındaki “عَبْقَرِيّ/‘abqari” kelimesinin tercümesi olduğu görülmektedir. Yaptığımız araştırmalarda “bahālı ve nehā” kelimelerinin yastık anlamına rastlamadık. Ancak Uygur sivil belgelerinde yastık kelimesinin “para birimi; 50 gümüşe denk gelen para birimi” anlamı bulunmaktadır. Bu bildiride “bahālı ve nehā” kelimesinin Türkçede yastık anlamında kullanılıp kullanılmadığı, mütercim bu kelimeleri tercih etmesinin arka planında “yastık” kelimesinin yukarıda bahsettiğimiz anlamının etkisinin olup olmadığı ve mütercim bu kelimeleri tercih etmesinin muhtemel diğer sebepleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Kuran Tercümesi, Tiem 73, yastık, bahā

Başvuru/Submitted: 23.05.2021 **Kabul/Accepted:** 27.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Irmak KAÇAR (Dr. Öğr. Üyesi), Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye. E-posta: irmakkacar@gmail.com

Atf/Citation: Kaçar, I. (2022). Karahanlı dönemine ait kur'ân tercümesinde (TİEM 73) “yastık” anlamında kullanılan “bahālı” kelimesi üzerine. Korkmaz, F. (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 647-658).

<https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.044>

ABSTRACT

Some words that appear in the historical texts of the Turkish language give an idea about how those words have gained other meanings that had never been used in the past. Translations of the Qur'an occupy a special place among these texts. These translations are usually made between the lines and provide an opportunity to compare and easily distinguish the meanings in terms of how Arabic words were given Turkish meanings. This is important because they are works that provide data in terms of how the Turks who'd accepted Islam perceived and made sense of the concepts and terms that accompany this religion. This article will focus on the words *bahā*, *bahāli*, and *yastuk* [pillow], as they appear in a Qur'an translation with a remarkable usage that is evaluable in this context. The words *namāriq* [cushion] in Surah Al-Ghashiyah (Qur'an, 88:15) and *abkarī* in Surah Al-Rahman (Qur'an 55:76) have always been translated as *yastuk* [pillow] from the early Qur'an translations to the present day. However, the translation preserved in the Museum of Turkish and Islamic Arts number 73 (TİEM 73) is an interlinear translation of the Qur'an belonging to the Kara-Khanid Dynasty and these expressions have been translated as *bahāli* and *neha*. This research did not encounter the meaning of the words *bahāli* or *nehā*. However, in Uyghur civil documents, the word *yastuk* [pillow] means paper currency equivalent to 50 silver pieces. This paper will focus on whether the words *bahāli* and *nehā* are used to mean pillow in Turkish, whether the above-mentioned meaning of the word "pillow" has an effect on the background of the translator's preference for these words, and any other possible reasons why the translator would have preferred these words.

Keywords: Kara-Khanid Turkish, Quran translation, TİEM 73, pillow, *bahā*

Giriş

İslamiyet'le tanışan ve ardından kitleler halinde İslamiyet'i kabul eden Türkler, bu dini daha iyi tanımak, anlamak ve uygulamak amacıyla çeşitli tercüme faaliyetlerine girişmişlerdir. Özellikle bu dinin kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'i Türkçeye tercüme ederek anlamaya ve daha geniş kitlelere ulaşması için yaymaya çalışmışlardır.

Kur'ân'ın Türkçeye ilk tercümelemleri Orta Asya ve Anadolu coğrafyalarında hem Doğu hem de Batı Türkçesinde satır arası birebir çeviri, tefsirli çeviri ve tefsirler şeklinde yapılmıştır.¹ Kur'ân'ın Türkçeye ilk çevirilerinde sıklıkla rastlanan satır arası tercümelemler, Arapça sözlerin tek tek Türkçeleriyle karşılanmasına dayanan; ancak Türkçe cümle kuruluşuna uyulmayan ve kimi zaman Arapçasına bakmadan anlamının güç olduğu çevirilerdir (Ünlü, 2007, s. 18). Tefsirli çeviriler, satır arası Kur'ân tercümelemlerindeki gibi birebir çevirilerin yanında açıklamaların, parçaların ve hikâyelerin de eklendiği tercümelemlerdir. Ayetin bir bütün olarak ele alınıp açıklanmasına yönelik bir tercüme olan tefsirler ise hikâyeler ve parçalar da içermekte olup oldukça hacimlidirler (Ünlü, 2007, s. 20).

J. Eckmann, Kur'ân'ın Türkçeye ilk tercümesinde ilk Farsça Kur'ân tercümesinin model olduğunu ancak bu tercümenin ne zaman, nerede ve kim tarafından yapıldığının bilinmediğini, Doğu Türkçesiyle meydana getirilen bilinen altı Kur'ân tercümesinin bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca bu tercümelemler bir açıklama eklemeyen kelime kelime yapılan satır arası tercümelemler ile tercüme edilen kısımla ilgili olan, hikâyeler ve yorumlar ile genişletilmiş tercümelemler olarak iki şekilde yapılmaktadır (Eckmann, 1973, s. 16-17).

Kur'ân'ın satır arası yöntemle Doğu Türkçesine yapılan tercümelemlerine Yaşar Şimşek, İran/Meşhed Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesinde bulunan ve Meşhed Nüshaları olarak da bilinen Kur'ân tercümelemlerini de ekleyerek sekiz tercüme sıralarken (Şimşek, 2019b, s. 89), 12-16. yüzyıllar arasında Kur'ân-ı Kerîm'in Doğu Türkçesiyle yapılmış 11 adet tercümesi olduğunu çalışmalarında söyleyen Özcan Tabaklar ve Saidbek Boltabayev ise bu tercümelemlerin satır arası veya satır altı tercümelemler ve tefsirli tercümelemler olarak iki şekilde yapıldığını vurgulamakta ve bu 11 adet tercümelemleri bilgi vererek sıralamaktadır (Tabaklar ve Boltabayev 2017, s. 240-245).

Aşağıda çalışmamızda faydalanılan ve başvurulan bu tercümelemler ve üzerinde yapılan çalışmalarla ilgili çok ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Tercümelemlere kısaca değinilmiş olup bunlar üzerinde yapılan çalışmalara ve bu bildiriye başvurulan kaynaklara yer verilmiştir. Çalışmamızda yararlanılan tercümelemler için kısaltmalar kullanılacaktır.²

TİEM 73 (Karahanlı Türkçesi Satır Altı Kur'ân Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73) İstanbul, Türk ve İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlı olan ve 451 vaktan oluşan eser bilinen Türkçe Kur'ân tercümelemleri arasında en eskisi olarak kabul görmektedir. Eserin Karahanlı Türkçesi ile yazıldığı ve o dönemin dil özelliklerini gösterdiği yaygın kanıdır (Kök, 2004; Ünlü, 2004).

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünlü, 2007; Küçük, 2020.

2 Bu bölüm şu kaynaklardan özetlenmiştir: Eckmann, 1971; Ünlü, 2007; Küçük, 2020; Tabaklar ve Boltabayev, 2017.

Rylands KT (Rylands Kur'ân Tercümesi) John Rylands Kütüphanesinin Arapça Yazmalar 25-3821 numarada bulunan eser tam olmayıp toplam 1145 varak ve 14 ciltten oluşmaktadır (Eckmann, 1976; Ata, 2004).

Anonim Tefsir (Anonim Kur'ân Tefsiri) Rusya'nın St. Petersburg şehrindeki Asya Halkları Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesinde 332 numarada kayıtlı olan eser 1914 yılında Zeki Velidi Togan tarafından Özbekistan'da bulunmuştur. "Orta Asya Tefsiri" olarak da adlandırılan bu tefsir tam değildir ve 147 varaktan ibarettir (Usta, 1989; Usta ve Amanoğlu, 2002; Usta, 2011).

Hekimoğlu KT (Harezmi Türkçesi Kur'ân Tercümesi) Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada kayıtlı olan eser 583 varaktan oluşur ve Harezmi Türkçesiyle yazılmıştır (Sağol, 1993).

KDKT (Karışık Dilli Kur'ân Tercümesi) Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü'nde 3966 numarasıyla muhafaza edilen eser 222 varaktan oluşmaktadır. Nuri Yüce tarafından bilim dünyasına tanıtılan eserin tamamı daha sonra kendisinin danışmanlığında yüksek lisans tezleri halinde çalıştırılmıştır (Yüce, 1993; Müfettişoğlu, 2006; Yılmaz, 2007; Uyansoy Hillhouse, 2006; Uygun, 2007).

ÖN (Özbekistan Nüshası) Özbekistan İlimler Akademisi Ebû Reyhân Birûnî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesinde 2008 numara ile kayıtlıdır (Üşenmez, 2016).

M 293 (Tefsirli Meşhed Nüshası) İran'ın Meşhed şehrindeki Astan-i Kuds-i Rizavî Kütüphanesinde 293 numarada kayıtlı olan eser bir tefsir olup tam değildir ve 360 varaktan ibarettir (Şimşek ve Sertkaya, 2015; Şimşek, 2019b).

M 1007 (Satır arası Meşhed Nüshası) Meşhed şehrindeki Astan-i Kuds-i Rizavî Kütüphanesinde 1007 numarada bulunmakta olan tercüme 343 varaktan oluşmaktadır. Yazmada Kur'ân'ın son 13 sûresi dışında bütün sûreler bulunmaktadır (Rezaei, 2016).

M 2229 (İki Dilli Satır arası Meşhed Nüshası) Meşhed şehrindeki Astan-i Kuds-i Rizavî Kütüphanesinde 2229 numara ile kayıtlı bulunan Kur'ân tercümesi 4. cüzünün satır arası tercümesidir ve 152 varaktır (Üşenmez, 2017).

YÇ (Tefsir-i Yakup Çerhî Tercümesi) Özbekistan İlimler Akademisi Ebû Reyhân Birûnî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesinde 7180 numarada kayıtlı olan eser 200 varaktan oluşmaktadır. Eserde toplam 49 sûre yer almaktadır (Usmonov ve Saidova, 2012; Üşenmez, 2014, s. 180).

MA (Mevahib-i Aliyye'nin Çağatayca Tercümesi) "Çağatayca Anonim Tefsir" olarak bilinen eserin Farsça yazılan ve "Tefsir-i Hüseyinî" olarak da isimlendirilen "Mevahib-i Aliyye'nin Çağatayca tercümesi olduğu tespit edilmiştir (İnan, 1963; Zülfikar, 1970; Zülfikar, 1974; Taş, 2001; Taş, 2010; Boltabayev, 2017).

Türkçede "Bahâlî" Kelimesinin Yastık Anlamı Var mıdır?

Bu çalışmada, Türk ve İslam Eserleri Müzesi numara 73'te (TIEM 73) bulunan Karahanlı döneminde yapılmış satır arası Kur'ân tercümesinde geçen "نَمَارِقُ/nemāriq" ve "عَبْقَرِيّ/

'abqarî" kelimelerinin çevirisi olarak verilen "bahâlîlar" kelimesi üzerinde durulacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in 88. sûresi olan Gâşiye sûresinin 15. ayeti وَمَنَارِقُ مَصْفُوفَةٌ olup anlamı "sıra sıra dizilmiş yastıklar"dır. Bu ayette geçen "نَمَارِقُ/nemâriq" kelimesinin anlamı "yastıklar" olup ilk dönem Kur'ân tercümelerinden günümüze kadar hep "yastıklar" olarak tercüme edilmiştir. Ancak Karahanlı dönemi satır arası Kur'ân tercümesinde (TİEM 73) "bahâlîlar tizekmişlik" yani "dizilmiş bahâlîlar" şeklinde tercüme edilmiştir. Buradaki "bahâlîlar"ın "yastıklar" anlamındaki "نَمَارِقُ/nemâriq" kelimesinin tercümesi olduğu açıktır.

Kur'ân-ı Kerîm'in 55. sûresi olan Rahmân sûresinin 76. ayeti de مَنَّكَيْنَ عَلَى رُفْرَفٍ خُضِرٍ olup "yeşil, güzel yastıklara yaslanmışlardır" demektir. Bu ayette geçen "yastık" anlamındaki "عَبْقَرِيَّ/abqarî" kelimesi yine ilk dönem Kur'ân tercümelerinden günümüze kadar hep "yastık" olarak tercüme edilmiştir. Ancak Karahanlı dönemi satır arası Kur'ân tercümesinde (TİEM 73) ise ifade "tayanmışlar yaşıl yahşı nehâlar üze" yani "yeşil güzel yastıklara dayanmışlar" şeklinde tercüme edilmiştir. Bu tercümede nehâlar'ın "yastıklar" anlamındaki "عَبْقَرِيَّ/abqarî" kelimesinin karşılığı olarak verildiği görülmektedir. Buradaki "nehâlar" kelimesinin "yastıklar" anlamındaki "عَبْقَرِيَّ/abqarî" kelimesinin tercümesi olduğu ve yanlış yazımdan kaynaklanan bir hata sonucu "bahâlîlar" olması gerektiği açıktır.

Çalışmamızda, yukarıda bahsi geçen Doğu Türkçesi Kur'ân tercümelerindeki söz konusu ayetler incelenmiştir. Aşağıda "نَمَارِقُ/nemâriq" ve "عَبْقَرِيَّ/abqarî" kelimelerinin bu tercümelerde nasıl yer aldığına değinilerek "bahâlî" ve "nehâ" kelimelerinin Karahanlı dönemi satır arası Kur'ân tercümesindeki (TİEM 73) anlamlandırılmalarının doğru olup olmadığı tartışılacaktır.

Aşağıda bu bölümlerin Karahanlı dönemi satır arası Kur'ân tercümesindeki (TİEM 73) şekilleri ile Doğu Türkçesi ile yazılmış diğer Kur'an tercümelerindeki şekilleri gösterilmiştir.

Gâşiye Sûresi, adını 1. ayetinde geçen "örten, bürüyen, kaplayan" veya "örtü, ansızın gelip insanı saran üzücü ya da sevindirici hadise" manasına gelen "gâşiye" kelimesinden almakta olup 26 ayetten oluşmaktadır. İlk yedi ayetinde, cehennem ehlinin, sonrasındaki dokuz ayette de cennet ehlinin durumu anlatılmaktadır (Topaloğlu, 1996, s. 399). Çalışmamızda ele alacağımız ayet, sûrede cennet ehlinin hallerinin anlatıldığı bölümdeki 15. ayettir. Ayetin bağlamının anlaşılması için Gâşiye Sûresinin 12-16. ayetlerini kapsayan bölüm aşağıda sunulmuştur:

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَّوْضُوعَةٌ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ وَزَرَائِبُ مَبْنُوتَةٌ

Orada akan bir pınar vardır; orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır. (12-16)³

TİEM 73 (12) anıñ içinde yul turur yorıǵlı (13) anıñ içinde tahtlar bolǵay kötrülmüş (14) yme turur sun awırıklar qodıǵlıǵı (15) *bahâlîlar tizekmişlik* (16) yme töşekler töşeklig (Ünlü, 2004, s. 273).

Rylands KT Bu tercümede Gâşiye Sûresi yer almamaktadır.

3 <https://kuran.diyaret.net.tr/tefsir/G%C3%A2%C5%9Fiyе-suresi/5979/12-16-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 23.08.2021)

Anonim Tefsir (12) anıñ içinde teñiz bar aça turur (13) anıñ içinde tahtlar bar yoǵaru kötürülmüş (14) ǵaplar, ābadān, anuǵlar turur (15) *taǵı yastuǵlar örtülü turur birbiri ǵatında şaf şaf bolup* (16) taǵı töşekler yayılıp töşenü turur (Usta, 1989, s. 317).

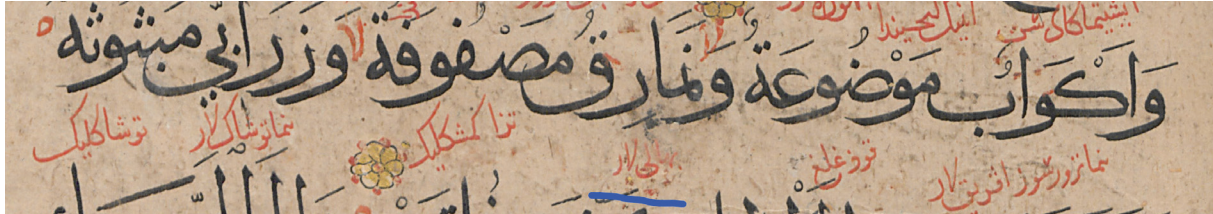
Hekimoǵlu KT (12) anıñ içinde aǵǵan çeşme (13) anıñ içinde kötrülmüş tahtlar (14) taǵı ǵoyulmuş idişler (15) *biri biri yanında ǵodulmuş yastuǵlar* (16) taǵı yayılmış töşekler (Saǵol, 1993, s. 480).

KDKT (12) Ve ol uçmaǵda bingarlar bar aça turur (13) Ol uçmaǵ içinde tahtalar bar yoǵaru kötrülmüş (14) ve avadanlıǵlar (ve binalar) urlu turur (15) *ve yastuǵlar urlu turur biri bir ǵatında şaf ǵılıp* (16) ve töşekler yayılmış tutuşu turur (Yılmaz, 2007, s. 72).

ÖN Bu tercümede Gâşiye Sûresi yer almamaktadır.

M 293 (12) anıñ içinde bar turur çeşme aǵǵan çeşme (13) anıñ içinde bar turur tahtlar kötrülmüş tahtlar (14) taǵı ǵoyulmuş edişler taǵı ǵoyulmuş (15) *yastuǵlar taǵı biri biri yanında ǵoyulmuş yastuǵlar* (16) taǵı yayılmış bisâtlar yayılmış (Şimşek, 2019a, s. 377).

Yukarıda tercümelerde görüldüǵü üzere ayette geçen “نَمَارِقُ/nemāriq” kelimesinin her defasında Türkçedeki karşılığı olan “yastıklar” olarak çevrildiǵi ancak Karahanlı dönemi satır arası Kur’ân tercümesinde (TİEM 73) ise “bahālılar” olarak tercüme edildiǵi görülmektedir. Tercümenin TİEM 73 numarada bulunan nüshada 442a sayfasında bulunan görüntüsü şu şekildedir:

Buradan görüleceǵi üzere “نَمَارِقُ/nemāriq” kelimesinin “bahālılar” olarak tercüme edildiǵi kesindir. Bu durumda yastık anlamında kullanılan “bahālî” kelimesinin böyle bir anlamının olup olmadığı, eǵer böyle bir anlamı yoksa mütercimnin neden bu kelimeyi kullandıǵı sorgulanmalıdır.

Rahmân Sûresi, adını ilk ayette geçen “rahmân” kelimesinden alır ve ilâhî rahmetin yansımalarından söz edildiǵi için bu adlandırma aynı zamanda sûrenin içeriǵiyle de uygunluk gösterir. 78 ayetten oluşan sûrede, tabiatın yaratılışı ve işleyişi, insanların ve cinlerin hizmetine verilmesi, Allah’ın huzurunda bu iki türün âhiret âlemindeki hayatı anlatılır. Sûrede, Allah’ın insana verdiǵi deǵerden bahsedilerek Yaratıcı’nın ihsan ettiǵi nimetlere dair bazı örnekler verilir ve kıyametin kopmasına deǵinilerek suçluların (inkârcıların) kötü âkıbeti kısaca tasvir edilir. Ardından dünyada iken Allah’ın huzuruna çıkma endişesi taşıyan müminler zümresinin cennet hayatı anlatılır. Bu tasvirler arasında çeşit çeşit ağaçlar, meyveler, pınarlar, kalınacak yerler ve hürilerden söz edilir (Yaşaroǵlu, 2007, s. 417). Çalışmamızda ele alacaǵımız ayet sûrede cennet ehlinin hayatının tasvir edildiǵi bölümdeki 76. ayettir. Ayetin bağlamının anlaşılması için Rahmân Sûresinin 76-77. ayetleri aşağıda sunulmuştur:

مُتَّكِبِينَ عَلَى رَفْرِفِ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ فَيَأِيَّ الْآءِ رَبُّكُمْ تُكَذِّبَانِ

Yeşil, harikulâde güzel yastıklara yaslanmışlardır, artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? (76-77)⁴

TİEM 73 (76) *tayanmışlar töşekler üze yaşıl yahşı nehâlar üze* (Ünlü, 2004, s. 218).

Rylands KT Bu tercümede Rahmân Sûresi yer almamaktadır.

Anonim Tefsir (76) sevenü *olturgaylar yastuqlar üzre, yaşıl renklig, kalın töşek bolğay, körklüg* (Usta, 1989, s. 169).

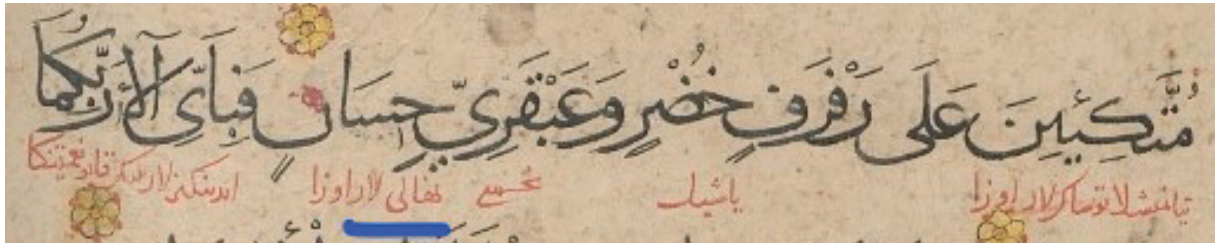
Hekimoğlu KT (76) *tayanğanlar yaşıl töşekler üze taqı körklüg 'abqarî üze* (Sağol, 1993, s. 416).

KDKT *olturgalar yastuqlarğa yaşıl meñizlü bolğa ve kalın döşek bolğa körklü* (Müfettişoğlu, 2006, s. 61).

ÖN Bu tercümede Rahmân Sûresi yer almamaktadır.

M 293 (75) *tyağanlar yaşıl bisâtlar üze taqı körklüg abqarîler üze körklüg* (Şimşek, 2019a, s. 377).

Tercümenin TİEM 73 numarada bulunan nüshada 394b sayfasında bulunan görüntüsü şu şekildedir:

Kur'ân-ı Kerîm'in 55. sûresi olan Rahmân sûresinin 76. ayeti de رَفْرِفِ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ şeklinde olup anlamı da “Yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel döşemelere yaslanırlar.” demektir. Bu ayette geçen “عَبْقَرِيٍّ/abqarî” kelimesi “döşek, minder, yastık” anlamında olup ilk dönem Kur'ân tercümelerinden günümüze kadar hep “döşek” olarak tercüme edilmiştir. Ancak Karahanlı dönemi satır arası Kur'ân tercümesinde (TİEM 73) ifade “*tayanmışlar töşekler üze yaşıl yahşı nehâlar üze*” yani “yeşil döşekler ve güzel yastıklara dayanmışlar” olarak tercüme edilmiştir. Tercümede “nehâlar”ın “yastıklar” anlamındaki “عَبْقَرِيٍّ/abqarî” kelimesinin tercümesi olduğu ve yanlış yazıldığı veya metni neşreden tarafından yanlış okunduğu için kelimenin “bahâlilar” olması gerektiği açıktır.

Farsça olan “bahâ” kelimesine sözlüklerde genel olarak “değer, kıymet, paha” anlamlarının verildiği ve bunlar dışında bir anlam verilmediği görülmektedir. “Bahâ” kelimesi, Arapçada da “güzel, parlak” anlamlarıyla karşılanmaktadır. Bir örnek olması için kelimenin Steingass'ın Farsça ve Arapça sözlüklerinde yer alan karşılıkları verilmiştir.

4 <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Rahm%C3%A2n-suresi/4947/76-77-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 23.08.2021)

Bahā (Far.) Price, value (Steingass, s. 209a); **Bahā** (Ar.) Beauty, brilliance, elegance (Steingass Ar., s. 145b)

Kelimenin Türkçede de yukarıda bahsedilen anlamının dışında bir kullanımına rastlanmamıştır. Bu durumda mütercimim neden bu kelimeyi tercih ettiği üzerinde durulmalıdır. Bize göre mütercim aşağıda değineceğimiz hususlardan dolayı bu kelimeyi tercih etmiş olmalıdır.

Yastık kelimesinin kökenini -Eski Türkçe şekli ile yastuq- Clauson “yasta-” fiiline dayandırmakta, “yastık ve benzeri şey” olarak açıklamaktadır. Devamında ise kelimenin Uygur sahasında temel anlamı olan ‘yastık’a şekilce benzeyen gümüş külçe anlamını da kazanarak genişlediğini söylemektedir.⁵

A. Melek Özyetgin “Eski Türklerde Ödeme Araçları” adlı çalışmasında Eski Türklerin kullandığı ödeme araçlarını, para birimlerini, kullanım alanlarını anlatmakta ve bunlar hakkında bilgi vermektedir. Özyetgin çalışmasında, Uygur sahasında alışverişte ve ticarete ödeme aracı olarak madeni paraların kullanıldığını, bu değerli madeni paraların birimlerinin altın, kumüş, bakır olarak geçtiğini, söz konusu paraların değer açısından ölçümünde birim olarak yastuk [= Fa. bāliş = Çin. ting “altın veya gümüş çubuğu, külçe”], satır ~ stır [= yarmak “sikke, para” = Çin. 1 Liang] ve bakır [= Çin. 1 Ts’ien (Ch’ien) = Çin. 1/10 Liang] kullanıldığını ve ölçülenirdi 1 yastuk = 50 stır, 1 stır=10 bakır denkliği bulunduğunu çeşitli kaynaklara başvurarak söylemektedir (Özyetgin, 2004, s. 94). Bu madeni paraların dışında nakit ödemelerde kâğıt para da kullanılmakta olup Uygur sivil belgelerinde “yastuk çav ~ çav yastuk” şeklinde geçmektedir. Moğollar devrinde 2274 gr. olan “yastuk” ile birimlendirilmekte ve “çav” olarak adlandırılmaktadır (Özyetgin, 2004, s. 97). Kâğıt para “çav”ın değersel ölçümünde birim olarak “yastuk” kullanılmıştır. Ancak “yastuk çav ~ çav yastuk” şeklinde Uygur sivil belgelerinde geçen kâğıt paranın kaç birim olarak değerlendirildiği konusunda kesin bilgiler bulunmamaktadır (Özyetgin, 2004, s. 100).

“Yastık-yastuk” kelimesi Uygur sivil belgelerinde temel anlamı dışında paranın değerini belirtmek amacıyla birim anlamında kullanılmıştır. Altın ya da gümüşün değerini, birimini belirtmek için külçe şeklinin yastığa benzemesiyle kelime böyle bir kullanım kazanmıştır. Buradan da anlaşılıyor ki yastık; değerli, pahalı, ederli, kıymetli gibi anlamları kendisine yaklaştırmıştır.

Çalışmamızda vurguladığımız “nemārık/yastıklar/bahālılar” karışıklığı da buradan kaynaklanmış olabilir. Diğer Kur’ân tercümelerinde böyle bir anlama, karşılığa rastlanmazken TİEM 73 Kur’ân tercümesinde “bahālılar” anlamının karşımıza çıkması tercüme eden kişinin “nemārık/yastıklar” çevirisinde “yastıklar” kelimesini paraya, altına vb. verilen değer olarak algıladığını yahut müstensihin Türkçe “yastıklar” kelimesini görünce zihninde bir karışıklık yaşadığı ve para, altın, değer, paha gibi anlamlara yöneldiği düşünülebilir.

Nitekim Eckmann, çalışmasında -her ne kadar 70 ile 108. sayfalara işaret etse de- müstensihin kullandığı nüshada eksiklik olabileceğini ya da müstensihin kendisi ya da başka biri tarafından 14. yy diline yeniden tercüme edilmiş olabileceği ihtimallerine dikkat çekmiştir

5 **Yastuq**: yasta-; something propped up; pillow and the like. The usual phonetic changes, and the same and some extended meanings. Uyg. Yastuq, no doubt originally a pillow-shaped ingot of silver...(EDPT, 974a)

(Eckmann, 1973, s. 17). Dolayısıyla Doğu Türkçesi ile yazılmış olan bu tercüme istinsah eden ve muhtemelen de Arapça bilmeyen bir müstensih, metindeki “yastık” kelimesine müdahele ederek zihninde bu kelimenin karşılığı olan “bahâlîlar” kelimesini tercih etmiş olabilir.

Eckmann, yine aynı çalışmasında Zeki Velidi Togan’ın görüşüne de yer verir. Bu görüşe göre ilk Türkçe Kur’ân tercümesi ile ilk Farsça Kur’ân tercümesi aynı anda yapılmış olmalıdır. Togan, Farsça tercüme yapmakla görevli âlimler arasında Türkçe tercüme yapma görevini üstlenen Ispicablî bir Argu⁶ Türkü de bulunduğunu söyler (Eckmann, 1973, s. 16). Mütercim kelimelerin Türkçedeki “minder, döşek, yastık” anlamında olduğunu bildiği halde zihninde “yastık” kelimesinin diğer anlamı olan “değerli, bahâlî, bahâ” karşılığını kullanmış veya dalgınlıkla “yastık” kelimesi yerine kelimenin diğer anlamı olan “bahâlî” kelimesini tercih etmiş olabilir. Çalışmamızda vurguladığımız “yastıklar/bahâlîlar” karışıklığı da buradan kaynaklanmış olabilir. Ancak kelimenin iki yerde de “bahâlîlar” şeklinde tercüme edilmesi mütercimin yanılmasından ziyâde bilinçli bir tercih olarak da yorumlanabilir.

Sonuç

Doğu Türkçesi Kur’ân tercümelemleri arasında en eskisi kabul edilen TİEM 73’te kayıtlı satır arası Türkçe Kur’ân tercümesi Karahanlı Türkçesi özellikleri göstermekte olup tercümenin mütercimi belli değildir. Günümüzden yüzlerce yıl önceki bir zamanda farklı bir bölgedeki Türkçe ile ortaya konmuş bu eserdeki “nemârîk” ve “abkarî” kelimelerinin karşılığının “bahâlîlar” olmasının gerçekten de bu anlama gelip gelemeyeceğinin sorgulanması gerektiğini düşünüyoruz. Mütercim ya da müstensih bir hata yapmış olabileceği gibi bizler “bahâlî” kelimesinin başka bir anlamını da bilmiyor olabiliriz. Bu durumda yapılması gereken, kelimenin çalışmamızda araştırdığımız eserlerde rastlanmayan bir anlamının daha olup olmadığı, Türkçenin farklı coğrafyalardaki diğer lehçeleriyle yazılmış başka eserlerde böyle bir anlamının olup olmadığını araştırmaktır.

Çalışmamızda değindiğimiz gibi “nemârîk” ve “abkarî” kelimelerinin “bahâlîlar” şeklinde tercüme edilmesinin müstensihin ya da mütercimin bir zihin karışıklığı, dağınıklığı yaşamasının sonucu veya bilgisizliği ile izah edilebileceği gibi bilinçli bir tercihi olabileceğini de düşünüyoruz. Bu bağlamda “yastık” kelimesinin külçe altının yastığa benzetilmesinden yola çıkılarak değer, kıymet, paha anlamını kazanması gibi o yüzyılda “bahâlî” kelimesinin de bu ikili kullanım sayesinde zamanla “yastık, minder, döşek” anlamında gündelik hayatta kullanılmış olabileceği düşünülebilir. İlmî çalışmalarda bir ihtimali reddetmekten ziyade tüm ihtimallerin değerlendirilmesi gerektiği için o dönemde üretilmiş diğer metinlerde de “bahâlî” kelimesinin bu anlamda kullanılıp kullanılmadığının araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynakça / References

- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar Dizin*. Ankara: TDK Yay.
- Boltabayev, S. (2017). *Çağatayca Mevâhib-i Aliyye (Tefsir-i Hüseyinî) Tercümesi (183b–308b Giriş-Gramer-Metin-Dizin)*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

6 Kâşgârlı Mahmûd Dîvânü Lügâti’t-Türk’te Argu ağzını Karluk, Çigil, Yağma, Tohsı ve Uygur ağzları ile birlikte Türk dilinin Doğu grubuna dâhil etmektedir: Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 10.

- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Eckmann, J. (1971). Eastern Turkic Translations of the Koran. *Studia Turcica*, 149-157. (E. Ural, Çev.). Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümelere. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXI, 15-22.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (3. Baskı). Ankara: TDK Yay.
- İnan, A. (1963). Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Kur'an Tefsiri. *TDAY Belleten*, 61-66.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 I v-235v/2) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Küçük, S. (2020). Satır Altı Kur'an Tercümelere Üzerine. *Türk Ekini Dil ve Kültür Dergisi*, 5, 13-20.
- Müfettişoğlu, C. (2006). *Karışık Dilli Bir Kur'an Çevirisi Yazmanın 037a-072a Yaprakları Üzerinde Dil İncelemesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özyetgin, A. M. (2004). Eski Türklerde Ödeme Araçları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 1, 90-105.
- Rezaei, M. (2016). Hârezm Türkçesiyle Yazılan Bir Kuran Tercümesi (Meşhed-Âstân-i Quds-i Razavî Nüshası). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5, 3, 1094-1113.
- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük)*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşek, Y. (2019a). *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.] Giriş-Metin-Dizin)*. Ankara: Akçağ Yay.
- Şimşek, Y. (2019b). Türkçe İlk Kur'an Tercümelereinden Meşhed Nüshasının (293 No.) Türk Dili Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 67, 87-152.
- Şimşek, Y. ve Sertkaya, O. F. (2015). Harezmi Türkçesi İle Yapılan Kur'an Tercümelereinden Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler I. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4, 4, 1382-1412.
- Tabaklar, Ö. ve Boltabayev, S. (2017). Çağatayca Mevâhib-i Aliyye (Tefsir-i Hüseyinî) Tercümesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57, 237-258.
- Taş, İ. (2010). Şeybâniler Dönemi Çağatayca Kur'an Tefsiri'nin Sözvarlığı Üzerine Notlar. *International Journal of Central Asian Studies*, 14, 33-71.
- Taş, İ. (2001). *Çağatayca Kur'an Tefsiri 21a-41b (Giriş-Metin-Dizin)* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Topaloğlu, B. (1996). Gâşiye Süresi. *Diyanet İslam Ansiklopedisi içinde* (s. 399). C. 13. İstanbul: TDV Yayınları.
- Usta, H. İ. (1989). *XIII. yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uyansoy Hillhouse, A. (2006). *Karışık Dilli Kur'an Çevirisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uygun A. (2007). *Karışık Dilli Bir Kur'an Çevirisi Yazmanın 114b-183a Yaprakları Üzerinde Dil İncelemesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ünlü, S. (2007). Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye Çevrilmesi ve İlk Kur'an Tercümelere. *Dinî Araştırmalar*, 9(27), 9-56.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 235v/2-450r/7) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üşenmez, E. (2017). Türkçe İlk Kur'an Tercümelereinden Meşhed Nüshası Satır Arası Türkçe-Farsça Tercümesi (no: 2229) (Orta Türkçe). *Turkish Studies*, 12(3), 717-772.
- Üşenmez, E. (2014). XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kuran Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî (H. 993/M. 1585). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3, 1, 167-190.

- Üşenmez, E. (2017). *Türkçe İlk Kur'an Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası Satır Arası Türkçe-Farsça Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler-Dizin-Tıpkıbasım)*. Türk Dünyası Vakfı, 2016.
- Yaşaroğlu, M. K. (2007). Rahmân Sûresi. *Diyanet İslam Ansiklopedisi içinde* (s. 417). C. 34. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yılmaz, R. (2007). *Karışık Dilli Kur'an Tercümesi (yaprak no: 183b-222a)* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zülfikar, H. (1974). Çağatayca Bir Kuran Tefsiri. *Türkoloji Dergisi*, 4(1), 153-195.
- Zülfikar, H. (1970). *Çağatayca Kur'an Tefsiri, Dilbilgisi İncelemesi-Metin-Dizin*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gaşiye Suresi. 23.08.2021 tarihinde <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/G%C3%A2%C5%9Fiyeye-suresi/5979/12-16-ayet-tefsiri> adresinden edinilmiştir.
- Rahman Suresi. 23.08.2021 tarihinde <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Rahm%C3%A2n-suresi/4947/76-77-ayet-tefsiri> adresinden edinilmiştir.

